

AZ OSZTRÁK–MAGYAR SAJTÓHADISZÁLLÁS SZERVEZETE ÉS TEVÉKENYSÉGE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN¹

A császári és királyi sajtóhadiszállás létrehozására vonatkozó első tervezet 1909-ben látott napvilágot, melyben megállapították szervezeti felépítését és azokat a feltételeket, amelyek között a belföldi és a külföldi haditudósítók tevékenységüket folytathatták a hadsereg keretein belül.

A sajtóhadiszállás az előírások szerint az Osztrák–Magyar Monarchia összes fegyveres ereje vezérkari főnökének közvetlen alárendeltségébe tartozott, feladatkörét – a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság utasításai alapján – a teljes katonai sajtószolgálat vezetése és ellátása képezte.²

Maximilian von Hoen ezredes (később vezérőrnagy) már a Szerbia elleni mozgósítás után, 1914. július 28-án alakította meg Bécsben a sajtóhadiszállást a Hadsereg-főparancsnokság egyik alosztályaként. A tagjait képező kis csoport 1914. augusztus 11-én hagyta el a császárvárost és érkezett meg első állomáshelyére Duklára. 1914 szeptemberében a sajtóhadiszállást (a Monarchia csapatainak az orosz fronton egyre rosszabbodó hadihelyzetére tekintettel) Poprádra, októberben Zsolnára, majd Alt-Sandecre helyezték át, amely akkor a parancsnokságra és a szárnysegédi hivatalra, a haditudósítók csoportjára, valamint a térparancsnokságra tagolódott. 1914. november 10-én a sajtóhadiszállást kettéosztották: a parancsnokság Teschenben székel, a térparancsnokság (amelyhez a tudósítók is tartoztak) pedig Zsolnán lelt új otthonra. Később a hadiszállás Nagybiccsére, majd azt követően Máhrisch-Ostrauba települt át.

Az osztrák–magyar haderő vezetése a helyváltoztatással arra is ügyelt, hogy a haditudósítók ne állomásozzanak a hadszíntér közvetlen közelében. A fronttól való távoltagek az információk ellenőrzését szolgálta. A tudósítók feladata abban állt, hogy a napi rendszerességgel a Hadsereg-főparancsnokságról (amelynek székhelye 1914 őszétől a sziléziai Teschen, majd 1917-től a Bécs melletti Baden volt) beérkező, a hadseregről szóló tudósításokat formába öntötték és kommentárokkal látták el. A naponta kiadott kommunikét a Hadsereg-főparancsnokság sajtóreferense, Edmund Glaise von Horstenau vezérkari őrnagy fogalmazta, azt minden délelőtt általában a császári és királyi haderő vezérkari főnökének (előbb Franz Conrad von Hötzendorf vezérezredes, majd tábornagy, 1917-től pedig Arthur Arz gyalogsági tábornok, majd vezérezredes) helyettese, Franz Höfer von Feldsturm vezérőrnagy, majd altábornagy vagy a főparancsnokság hadműveleti osztályának főnöke személyesen hagyta jóvá.

¹ A tanulmány a 2003. augusztus 11-én a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XXIX. Kongresszusán, Bukarestben elhangzott német nyelvű előadás bővített változata.

² *Schmölzer, Hildegund: Die Propaganda des Kriegspressequartiers im ersten Weltkrieg 1914–1918. Dissertation. Wien, 1965. 3. o.; Džambo, Jozo: Armis et litteris – Kriegsberichterstattung, Kriegspropaganda und Kriegsdokumentation in der k. u. k. Armee 1914–1918. In: Džambo, Jozo (Herausgeber): Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k. u. k. Kriegspropaganda 1914–1918. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Teil 1. Beiträge. München, 2003. 12–24. o.*

1916. augusztus 14-én a képzőművészcsoporthoz – amelyhez a sajtóhadiszállásra beosztott hadifestők, hadiszobrászok és hadifényképészek tartoztak – Bécsbe helyezték át.³

1917-ben a sajtóhadiszállás a Bécs melletti Rodaunba települt át. 1917. március 15-én Maximilian von Hoen vezérőrnagyot saját kérésére felmentették a sajtóhadiszállás parancsnoki tiszteiből. Ennek ellenére azonban a bécsi Hadilevéltár igazgatója maradt. A médiaszervezet új parancsnokává Wilhelm Eisner-Bubna ezredest nevezték ki.

A sajtóhadiszállás feladatai az 1917-ben kiadott szolgálati utasítás értelmében a következőkben álltak: a bel- és külföldi sajtó pozitív befolyásolása, az osztrák–magyar hadereőre nézve kedvező értelemben. Erre szolgált a hadiszállás szerkesztőségeinek tevékenysége (a hadseregről és a hadiflottáról szóló félhivatalos jelentések megjelentetésével), a haditudósítók ténykedése, az összefoglaló brosrák, nyomdatermékek és képeskönyvek kiadása. A sajtóhadiszállás legfelsőbb katonai cenzúrahatóságként is működött, amit a bécsi Hadifelügyelő Hivatalon és a budapesti Hadifelügyelő Bizottságon keresztül fejtett ki (báró Leopold Schleyer von Pontemalghera tábornagy és szárnysegédje, Kárpáthy Kamilló magyar királyi honvéd őrnagy, majd később alezredes vezetésével), a háború mindenféle képi ábrázolásának cenzúrázásával. A Hadi Felügyelő Hivatalban hetente két-három alkalommal maga a sajtóhadiszállás parancsnoka vagy annak helyettese tartott sajtókonferenciát.

A szervezet feladatkörébe tartozott még a hadsereg magasabb parancsnokságainak tájékoztatása a bel- és külföldi sajtó legfontosabb eseményeiről, kapcsolattartás a dunai birodalommal szövetséges államok katonai sajtóorgánumaival, az osztrák–magyar hadsereg és a haditengerészet érdekében belföldön és külföldön kifejtett aktív propaganda, a Monarchia és annak hadereje ellen irányuló ellenséges propaganda elhárítása, sőt az uralkodó főhadsegédi hivatalában a sajtószolgálat ellátása (utóbbit 1917. február 20-tól a hadiszállásra beosztott Karl Werkmann százados végezte).⁴

Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás 1917-ben hatalmas apparátussá fejlődött, és az alábbi tizenkét csoportra tagolódott:

1. A *parancsnokság* három személyből állt: a *parancsnok* (az első mozgósítási naptól 1917. március 15-ig Maximilian von Hoen ezredes, illetve vezérőrnagy, 1917. április elsejétől a világháború végéig Wilhelm Eisner-Bubna ezredes) képviselte az osztrák–magyar fegyveres erő vezérkari főnökét sajtó- és propagandaügyekben. A *helyettes* (a háború kezdetétől Artur von Khuepack zu Ried Zimmerlehen und Haslburg ellententőrnagy, 1915. július közepétől gróf Friedrich Beck-Rzikowsky ezredes, majd 1917-től Reich Árpád magyar királyi honvéd ezredes) képviselte a parancsnokot annak távollétében. A *szárnysegédet* (1914 augusztusától a háború végéig Karl Lustig-Prean von Preanfeld főhadnagy) többek között az összes személyi ügy lebonyolításával és a parancsnoki ügyfélforgalom megszervezésével, továbbá a bel- és külföldi sajtóval történő kapcsolattartással bízták meg.

³ Mayer, Klaus: Die Organisation des Kriegspressequartiers beim k. u. k. AOK im ersten Weltkrieg 1914–1918. Dissertation. Wien, 1963. 14–20. o.; Broucek, Peter: Das Kriegspressequartier und die literarischen Gruppen im Kriegsarchiv 1914–1918. In: Österreich und der Grosse Krieg 1914–1918. (Herausgegeben von Klaus Amann und Hubert Lengauer.) Wien, 1989. 136. o.; Schmölzer: i. m. 3–6. o.; Džambo: i. m. 12–14. o.

⁴ Paupié, Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. Band II. Die zentralen pressepolitischen Einrichtungen des Staates. Wien–Stuttgart, 1966. 154. o.; Schmölzer: i. m. 11–13. o.; Mayer: i. m. 55–56., 122. o.

2. A *haditudósító csoport* osztrák, magyar, szövetséges és semleges részlegre oszlott. Vezetője utazásokat szervezett a frontra és összegyűjtötte a tudósítók jelentéseit. A csoportot kezdetben Maximilian Hoen ezredes, majd 1915. július közepétől gróf Friedrich Beck-Rzikowsky ezredes, később külső irányban Hermann Hässler százados, belső irányban Karl Lustig-Prean főhadnagy vezette. 1917 novemberétől az egész csoport irányítását Franz Ritter des Loges százados, térparancsnok vette át.

Egyes haditudósítók, ritkábban nagyobb újságírócsoportok is lehetőséget kaptak, hogy a frontvonal közelébe jussanak, ahol törzstisztek előadását hallgathatták meg, így a száraz haditudósításokat kommentárokkal láthatták el. A legtöbbször csak olyankor engedélyezték számukra a frontra utazást, amikor egy sikeres osztrák–magyar offenzíva után a győzelem konkrét bizonyítékait is láthatták. Valahányszor a tudósítók hosszabb ideig tartózkodtak egy állomáshelyen, melléjük általában hadifestőket és hadifényképészeket is beosztottak. Tilos volt a harcban álló csapatok parancsnokaival a hadművelési helyzetet és a háborús eseményeket taglaló interjúkat készíteni. Csak ritkán tehettek látogatást az egyes hadseregek parancsnokainál, s még ennél is ritkábban készíthettek interjút a Monarchia haderejének vezérkari főnökével. Az újságírók beszámolóit, jelentéseit 1916 októberétől az illető magasabb parancsnokságok cenzúrázták. A hivatalos tudósításokat a bécsi császári és királyi Távirati Levelező Iroda, illetőleg a budapesti Magyar Távirati Iroda adta ki.⁵

A tudósítók eszköztárába a táviratok, a tudósítások különböző válfajai (szemtanújelentések, élménybeszámolók, életrajzi és kommentárral ellátott riportok), tárcák és novellák tartoztak, az utóbbiak gyakran a pillanatnyi valós és érzelmi állapotokat tükrözték.⁶

A haditudósítók felvételét a sajtóhadiszállásra az egyes újságok eszközölték ki a bécsi császári és királyi Hadügyminisztériumnál. A tudósítókat felmentették a csapatszolgálat alól. Tiszti zubbonyt és legénységi sapkát, a bal karjukon egy KPQ (a sajtóhadiszállás – németül Kriegspressequartier – nevének rövidítése) feliratú fekete-sárga karszalagot viseltek. A közös hadsereg katonai igazságszolgáltatásának és fegyelmi büntetőeljárásának vetették alá őket, azonban azoktól az újságoktól kapták fizetésüket, amelyeket képviseltek. Az egyes sajtóorgánumok delegáltjai között konkurenciaharc folyt az információforrásokért, így a szerkesztőségek munkatársaikat magasabb honoráriumokkal motiválták.

3. A *képzőművészcsoport* részben hadköteles, részben önkéntesen dolgozó művészekből állt. Vezetője Georg Sobička tartalékos őrnagy volt. A csoport alárendeltségébe tartozott a képgyűjtő állomás, amelyet 1916 májusában a bécsi Képzőművészeti Akadémia termeiben hoztak létre, és azoknak a képeknek a tárolására, kezelésére, regisztrálására szolgált, amelyeket a propaganda kiállítások céljaira gyűjtöttek és küldtek be.⁷

⁵ Schmölzer: i. m. 13–16. o.; Broucek: i. m. 136. o.

⁶ Broucek: i. m. 137. o.

⁷ Schmölzer: i. m. 6–8., 13–16. o.; Mayer: i. m. 48–49., 142–143. o.; Džambo: i. m. 15–17. o.; Paupié: i. m. 156–167. o.

Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás haditudósítói és levelezői között jó néhány ismert személy volt. Az osztrákok közül Alexander Roda-Roda (*Neue Freie Presse*), Alice Schalek (*Neue Freie Presse*), Siegfried Geyer (*Grazer Tageblatt*), Theodor Kirchner (*Reichspost*), Hugo Schulz (*Arbeiter Zeitung*), Alfons Adam (*Wiener Presse*), a magyarok közül Bíró Lajos (*Pester Lloyd*), Molnár Ferenc (*Az Est*), Vészi Margit – Molnár Ferenc felesége – (*Berliner Illustrierte Zeitung*), Herczeg Géza (*Pester Lloyd, Pesti Napló*), Pogány József (*Volksstimme, Népszava, Il Lavoratore*), Jászi Oszkár, Szomorj Emil nevét kell feltétlenül megemlíteni. A kül-

A művészek beosztása a képzőművészcsoportha (mintegy 150-160 személy tartozott abba)⁸ a birodalom mindkét (osztrák, illetőleg magyar) kulturális és oktatási miniszterének belegegyezésével történt. A hadifestők és hadiszobrászok vagy az egyes hadszínternek a frontvonal különböző részein alkottak, vagy a kapott parancsnak megfelelően, a harctéren készített vázlatokat, és az ott szerzett benyomásait a hátszágban kész műalkotásokká dolgozták fel. A képzőművészcsoportha tagjait a fronton „művészet” vagy „KPQ” feliratú fekete-sárga karszalaggal különböztették meg a harcolóktól.

Azok a művészek, akik tisztai vagy zászlósi rangot értek el, természetesen ilyen egyenruhát viseltek, a többiek (függetlenül attól, hogy hadkötelesek voltak-e, vagy sem) civil ruhát, valamint a karszalag mellett legénységi sapkát hordhattak. Egy szolgát és egy lovat magukkal vihettek. Először az 1915 nyarán és őszén lezajlott sorozások készítettek sok művészt arra, hogy a sajtóhadiszállásra történő felvételüket kérelmezzék.⁹ Néhányan – így pl. Zádor István tartalékos főhadnagy – a nehéz frontszolgálat közben komolyabb sebesülést szenvedtek, majd felépülésük után, saját kérelmükre helyezték át őket a sajtóhadiszállás állományába.¹⁰

A tisztok és a zászlósok a rangjuknak megfelelő jövedelmet kaptak, továbbá nyílt parancsot a szükséges utazásokra, valamint szállást és ellátást, ha a fronton alkottak. A festők, rajzolóok és szobrászok mintegy tizennégy napot töltöttek az egyes frontszakaszokon. Hogy ott mit vázoltak, rajzoltak, festettek, mintáztak meg, azt saját belátásukra bízták. Minden, a fronton munkával töltött hét után egy rajzot vagy egy kiállításra alkalmas vázlatot kellett a sajtóhadiszállásnak átadniuk, az azon felül megmaradt műveikkel saját maguk szabadon rendelkeztek. A frontutazások közötti időben vagy szabadságolták, vagy hátszági munkára vezényelték őket, amelyet úgy bizonyítottak, hogy havonta egy olajképet vagy más alkotást köteles példányként kellett leadniuk.¹¹ A kiállításra alkalmas képek vagy más műalkotások mellett könyvek, újságok, képeslapok számára reprodukciókat is készítettek.¹²

Általában véve a képzőművészcsoportha tartozó művészek egyharmada származott a történelmi Magyarország területéről.¹³ Az első világháború művészei nem kizárólag ha-

földi tudósítók – akik száma állandóan változott – közül a német Karl Hans Strobl (*Leipziger Neueste Nachrichten*), Leonhard Adelt (*Berliner Tagblatt*), Karl Friedrich Nowak (*Kölnische Zeitung*), Ludwig Ganghofer és Eugen Lennhoff író, Bjoernstjerne Bjoernson norvég költő, Jan Fabricius holland drámaíró, Sven Hedin svéd Ázsia-kutató érdemel külön említést. Rajtuk kívül voltak még svájciak, spanyolok, bolgárok, törökök, oroszok, románok és amerikaiak is a csoportban. Néhány, nem a sajtóhadiszállás kötelékébe tartozó író, mint például Franz Werfel és Hugo von Hofmannsthal, e szervezet megbízásából és jóváhagyásával eladókörutat tartott a semleges és a Monarchiával szövetséges országokban, illetve a megszállt területeken. Ott filozófiai vagy kultúrpolitikai témákról beszéltek, illetőleg saját műveikből tartottak felolvasásokat. Lásd *Brouček, Peter: Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horsteneu. Band 1. Wien-Köln-Graz, 1980. 406-407. o.; Uő: i. m. Wien, 1989. 137. o.; Džambo: i. m. 11., 29. o.; Mayer: i. m. 52-53. o.*

⁸ Mayer: i. m. 27-30., 57-60. o.

⁹ Uo. 27-30. o.

¹⁰ Lásd Zádor István: *Egy hadifestő emlékei 1914-1918. Budapest, 1934.*

¹¹ Popelka, Liselotte: *Die Musen schweigen nicht. In: Džambo: i. m. 66. o.; Schmölzer: i. m. 17-18. o.*

¹² Schmölzer: i. m. 17-18. o.

¹³ 1916 augusztusában összesen 56 magyar művész tartozott a képzőművészcsoportha. Közülük az utókor számára is ismerősen cseng Baransky Emil László festő, Basch Andor festő, Bató József főhadnagy festő, Csáktornyai Zoltán festő, Déry Béla zászlós festő, Divéky József festő, Edvi-III és Ödön főhadnagy festő, Frank István zászlós festő, Frank Frigyes festő, Gara Arnold festő, Halász-Hradil Elemér festő, Herman Lipót

difestökként és hadiszobrászokként dolgoztak, hanem művészi képeslapokat, exlibris-terveket, színes litográfiákat, olvasójegyeket, bélyegformátumú zárjegyeket, diplomákat, emlékérmeket és plaketteket is készítettek. Fontos feladatuk volt a hadikölcsönökre felhívó és a hadikiállításokat népszerűsítő plakátok készítése. Az építészek mellett számos haditemető kialakításában is részt vettek.¹⁴

4. A *belföldi csoport* feladata abban állt, hogy naponta kivonatokat és rövidített összefoglalót készített a belföldi sajtóban megjelent cikkekből. A belföldi csoport kötelessége volt továbbá a frontszínházak, a tábori könyvtárak vezetése, a tábori újságok felügyelete, valamint a filmek belföldi forgalmazása. Vezetője 1917 áprilisától Schön Ernő magyar királyi honvéd őrnagy, a magyar királyi honvédelmi miniszter összekötőtisztje, 1917 novemberétől dr. Friedrich Habietinek főhadnagy volt. A színházi ügyosztályt a csoporton belül 1917 májusában állították fel, élén dr. Gottfried Heinrich hadnagy állt.

1917 áprilisáig színtársulatokat küldtek a frontra és a Monarchia csapatai által megszállt területekre. A színészek száma minden társulatban mintegy 10-20 fő volt. A frontszínházaknak tábori kórházakban, 1918 márciusától pedig már a külföldi hadifogságból hazatért osztrák–magyar katonák táboraiban is elő kellett adniuk. A fronteátrumok előadásai a katonák körében igen népszerűek voltak. 1918 júliusában a sajtóhadiszállás összesen tizenhét fronttársulat felett rendelkezett.¹⁵

5. A *cenzúra csoport* feladata általában a cenzúraügyek ellátása, az egyes hadseregeknel tartózkodó haditudósítók nem kielégítő mértékben cenzúrázott cikkeinek és táviratainak cenzúrázása, valamint a bécsi Hadifelügyelő Hivatallal, illetve a budapesti Hadifelügyelő Bizottsággal, továbbá a császári és királyi Távirati Levelező Irodával, illetőleg a Magyar Távirati Irodával történő kapcsolattartás volt. A csoport vezetését többten látták el: dr. Jakob Kowy az osztrák, Okolicsányi-Zsedényi Eduárd tartalékos százados a magyar kormány képviselőjében, továbbá dr. Gáspár Artúr miniszteri osztálytanácsos a magyar királyi Belügyminisztérium osztály-, majd főosztályvezetője.

hadnagy festő, Horthy Béla festő, Juszkó Béla hadnagy festő, Lénárd Róbert festő, Lukácsy Lajos szobrász, Márfy Ödön főhadnagy festő, Maróti Géza festő, báró Mednyánszky László hadnagy festő, Pogány Gyula festő, Pór Bertalan hadnagy festő, Remsey Jenő festő, Rippl-Rónai József festő, Kisfaludy-Stróbl Zsigmond szobrász, dobai Székely Andor festő, Vadász Miklós festő, Vaszary János festő, Zádor István főhadnagy festő, továbbá Balogh Rudolf fényképész, Dittera Károly fényképész, Gross Andor fényképész, Hehs Aladár fényképész, Jelfy Gyula fényképész, Kaulich Rudolf fényképész, Mikovszky Bertalan főhadnagy fényképész, Révész Imre fényképész neve. Lásd KA Wien, Nachlass B/765 Nr. 2.

Az osztrák származású, illetőleg németajkú hadifestők közül Ferdinand Andri, Alfred Basel, Hugo Ritter von Bouvard, Oskar Brück, Albin Egger-Lienz, Richard Harlfinger, Karl Hassmann, Ludwig Hesshaimer, Armin Horowitz, Rudolf A. Höger, Albert Janesch, Ludwig Koch, Oskar Laske, Alexander Pock, Max Edler von Poosch, John Adams Quincy, báró August Ramberg, Benjamin Strasser, Roland Strasser, Karl Sterrer voltak a leghíresebbek. Lásd *Dr. Siklóssy László: A világháború a művészetben*. Budapest, 1917. 25–62. o.

¹⁴ *Džambo*: i. m. 70–72. o.

A világháború ideje alatt nyolc alkalommal bocsátottak ki hadikölcsön-kötvényeket Ausztria-Magyarországon. Számos jótékony célú háborús hadikiállítás is nyílt a Monarchia különböző városaiban, pl. LeMBERGBEN 1916-ban, BudapestEN 1916-ban, 1917-ben és 1918-ban, BéCSBEN 1917-ben, SzékesfehérváRON és SZARVASON 1917-ben látogathatta azokat a közönség. Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs. (Főszerk. *Sziji Jolán*.) Petit Real Könyvkiadó. Budapest, 2000. 241–242. o. A legismertebb plakátokat is készítő művészekről (pl. Bíró Miklós, Divéky József, Székely Andor, Vadász Miklós) lásd bővebben *Rákóczy Rozália: A Nagy Háború plakátjaiból 1914–1918*. Kiállítási katalógus. Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 1994.

¹⁵ *Schmölzer*: i. m. 23–26. o.

6. A *külföldi csoport* 1917 júniusától a külföldön megjelenő sajtóból napi rendszerességgel készített kivonatokat, amelyet Auszug aus der Auslandpresse címmel ki is adott, továbbá a Monarchiával szövetséges és a semleges európai államokban forgalmazott filmeket. Vezetője Alfred-Schrötter von Rauhwegen alezredes volt.

7. A *propagandacsoportot* azért hozták létre, hogy a dunai birodalomban és külföldön politikai, gazdasági, tudományos és művészeti propagandaakciókon keresztül fejtsen ki propagandát. Feladatkörébe tartozott még az Ausztria–Magyarország és annak hadereje ellen irányuló ellenséges propaganda elhárítása, valamint különböző, széles körben terjesztett brosrák előállítására és művészeti kiállítások megszervezése. A csoportba – amely 1917 áprilisától Ferdinand von Schramm Schiessl von Perstorff őrnagy vezetése alatt állt – egy az osztrák és egy a magyar propagandát irányító referenst osztottak be. Az ellenséges propagandaelhárító-szolgálatot 1918 márciusában hozták létre a csoport kebelén belül, báró Egon von Waldstätten alezredes vezetése alatt. A propagandacsoport adta ki a *Donauland*, a *Revue d'Autriche*, a *Revue d'Hongrie*, 1918 márciusától Kijevben pedig a *Pressedienst Ukraine* című lapokat.

8. A *sajtócsoport* a bel- és a külföldi sajtó befolyásolására szánt összes katonai vonatkozású híryanag feldolgozását végezte. Vezetője 1917. április elsejétől Artur Trojan százados, 1917 májusától Alexander Hübner-Prakisch őrnagy, 1917 novemberétől Artur von Zoglauer alezredes volt, akiknek segítségként egy irodalmárokból álló törzs is rendelkezésükre állt. 1918 februárjában a sajtócsoport alosztályként jött létre a frontpropaganda csoport, amelynek tagjai a fronton és annak közelében tartózkodó katonák körében hazafias oktatást, felvilágosítást végeztek. A sajtócsoport jelentette meg a francia nyelvű *La Marche sur Trieste*, a *Volk und Heer*, a *Berichte über die Propagandatätigkeiten des Kriegspressequartiers* címet viselő újságokat és periodikákat, valamint egy németül és magyarul kiadott frontújságot is *Heimat* és *Üzenet* címmel.

9. A *fényképrészleg* a szerkesztőségi közlemények szövegét képekkel látta el, és szöveg nélküli fényképeket is megjelentetett a különböző újságokban. A fotókat a szövetséges és a háborúban semleges országok sajtójának is elküldte. 1918 áprilisáig 80 000 darab fényképet rögzített és regisztrált. 1917 novemberétől munkáját Nikolaus Schindler százados irányította.

1915 júniusában mindegyik osztrák–magyar hadsereg-parancsnoksághoz vagy a szövetséges német hadseregek kötelékében harcoló császári és királyi hadtest-parancsnokságokhoz egy hadköteles fényképész vagy illusztrátort osztottak be. A hadművelési területen dolgoztak a sajtóhadiszállás képzőművész csoportjának hadifényképészei, a bécsi Katonaföldrajzi Intézet vándor fotósai a közös Hadügyminisztérium sajtószolgálatához beosztva és a sajtóhadiszállásnak alárendelve, továbbá az amatőr fényképészek. A felvételeket a sajtóhadiszállás cenzúrázta. 1917 augusztusától a birodalomban nem jelent meg olyan képes újság, amelynek közleményeit a fényképrészleg anyagaival nem befolyásolta a kívánt irányban.¹⁶ A hadifényképészek feladata az volt, hogy az osztrák–magyar fegyveres erőt a belföldi sajtóban, továbbá a dunai birodalommal szövetséges és a háborúban semleges országok sajtójában bemutassák.¹⁷

¹⁶ Cornwall, Mark: *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*. London–New York, 2000. 271. o.; Schmölder: i. m. 32–36. o.

¹⁷ Mayer: i. m. 30–32. o.

10. A *filmrészleget*, amely eredetileg a bécsi Hadilevéltár alárendeltségébe tartozott, 1917 májusában a sajtóhadiszálláshoz csatolták. Feladata abban állt, hogy bel- és külföldön a háborús és propagandafilmek bemutatásával, vetítésével felkeltse az érdeklődést az osztrák–magyar fegyveres erő iránt, továbbá ezen részleg felügyelte a tábori mozikat is. 1918 februárjától hetente egy Sascha-filmhíradót, havonta egy hosszabb, művészileg kidolgozott háborús filmet és havonta egy, a hadifogolytáborokban vagy a központi hatalmak csapatai által elfoglalt egyik országban folyó tevékenységet bemutató hosszabb filmet állítottak elő. A három-négyhetes filmes tanfolyamot végzett tisztek vezetése alatt a hadköteles mozgófilmes szakemberekből álló, háromfős filmes csoportok a fronton, a hadtápterületen és a hátszágban (pl. Ausztria–Magyarország hadiiparáról, mezőgazdaságáról, valamint annak városairól és természeti szépségeiről) forgattak. A filmrészleg vezetője 1915. november elsejétől 1917 októberéig gróf Alexander (Sascha) Kolowrat Krakowsky főhadnagy, majd Otto Löwenstein tartalékos százados volt.

11. Az *I (Italien) részleg* feladatát az olasz nyelvű újságok szerkesztése és kiadása képezte, 1917 júniusától Artur von Pelka őrnagy, 1917 novemberétől Hugo Meissl százados irányítása alatt. Az osztály az orosz és az olasz fronton folyó osztrák–magyar frontpropagandát röpiratokkal, továbbá karikatúrákkal is támogatta. Mindezekon felül kiadta a *La Domenica della Gazetta* és a *La Gazetta del Veneto* című lapokat.

12. A sajtóhadiszállás *adminisztratív apparátusához* a *térparancsnokság* (Alfred Schrötter von Rauhwegen őrnagy, majd Franz Ritter des Loges százados vezetésével), a *kancellária* (Siegfried Schulz százados, majd 1917 áprilisától Julius Montani százados vezetése alatt), az *iktatóhivatal* (1917 májusától Michael Kolar vezette), a *gazdasági csoport* (1917 decemberétől Artur Wolf főhadnagy vezetésével), egy *katonaorvos* (1916 októberétől dr. Gottfried Knall tartalékos ezredorvos) és egy *állatorvos* (Josef Chocho-lous tartalékos zászlós) tartozott.¹⁸

A térparancsnokság gondoskodott adminisztratív értelemben a sajtóhadiszállás állomáshelyén tartózkodó személyekről. Parancsnokának a fentebb felsorolt szakhatóságokon kívül még a haditudósító csoport, a törzsszázad, a vonat (trén) osztag, a sofőrök, a segédmunkások és tisztiszolgák, lovak és járművek voltak alárendelve.¹⁹

1914 augusztusában, az első világhéts kitérősekor a császári és királyi sajtóhadiszállás kötelékébe összesen 400 személy tartozott, közülük 78 ember a sajtót képviselte.²⁰ Legmagasabb személyi állományát 880 fővel 1918 nyarán érte el. A haditudósítók száma mintegy 50–60 fő volt, a képzőművészcsoporthoz kb. 150 személy tartozott.²¹

¹⁸ *Schmölzer*: i. m. 9–11., 23–30. o.; *Mayer*: i. m. 55–56., 62–64., 71–74., 77–82., 89–91., 98–105., 143–146. o.; *Paupié*: i. m. 156–167. o.

A sajtóhadiszállás által kiadott időlegesen megjelenő nyomtatványok az alábbiak voltak: *Auszüge aus der Auslandpresse* 1917 márciusától naponta, *Auszüge aus der Wiener Tagespresse* 1917. március 21-től, *Berichte aus dem Felde* csak 1918 januárjában, *Berichte über die Propagandatätigkeiten des Kriegspressequartiers* 1917 novemberétől 1918 júliusáig, *Donauland* 1917. március 1-jétől havonta, *La Domenica della Gazetta* naponta, *L'Eco del Litorale* Triesztben, *Das Feldblatt* 1914 október 26-tól 1918 novemberéig naponta, *Frontzeitung* hetente, *La Gazetta del Veneto* naponta, *La Marche sur Trieste* naponta, *Österreichisch-Ungarische Kriegsberichte* 1915. augusztus 29-től, *Revue d'Autriche*, *Revue d'Hongrie*. Lásd *Paupié*: i. m. 168–170. o.

¹⁹ *Mayer*: i. m. 113. o.

²⁰ *Paupié*: i. m. 148. o.

²¹ *Mayer*: i. m. 120–121. o.; *Paupié*: i. m. 155. o.; *Džambo*: i. m. 11. o.

1918 őszen bekövetkezett az időközben már tizenkét részleget magába foglaló sajtóhadiszállás fokozatos felszámolása. A haditudósító, a propaganda- és a képzőművész-csoport októberben szüntette be működését, legtovább a belföldi és a külföldi csoport, továbbá a fényképrészleg, valamint az adminisztratív apparátus maradt meg, azonban azok is csak 1918. december 15-ig léteztek.²² A képzőművészcsoport képgyűjtő állomása teljes anyagát átadta az osztrák hadsereg múzeumának. A sajtóhadiszállásra vonatkozó dokumentáció egy részét a világháború végén megsemmisítették.²³

A modern értelemben vett propaganda a Nagy Háború idején jelent meg először a történelemben, s rövid időn belül megmutatta hatalmát és lehetőségeit a fronton harcoló katonák, valamint a háttérország mozgósítására. Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás első világháború alatti tevékenysége nagymértékben a háborús propaganda szolgálatában állt, sőt határozottan kijelenthetjük, hogy a háborús propaganda intézményesült eszköze volt.

Eisner-Bubna az egyik újonnan kiadott szolgálati rendeletben a császári és királyi sajtóhadiszállás tevékenységét propagandaintézményként határozta meg. „A sajtószolgálat propagandaszolgálat. Mindkettő azon legfontosabb eszközökhöz tartozik, amelyek a haderő tekintélyét bel- és külföldön emelik. Minden katonai hatóság kötelessége, hogy a sajtóhadiszállás ténykedését messzemenő támogatásával segítse elő. Ez érvényes természetesen a haditudósítók által készített fronttudósításokra is.”²⁴

A külföldön folytatott császári és királyi katonai propagandamunkát 1917 márciusától szintén a propaganda központi szervének, fórumának tartott sajtóhadiszállás irányította.²⁵

A Monarchiával szövetséges és a világháborúban semleges országokban az ott szolgálatot teljesítő császári és királyi katonai attasék fejtettek ki intenzív külföldi propagandát. 1917 októberétől a katonai attasék törzséhez tartozó sajtó- és propagandatisztek (Bernben, Stockholmban, Hágában, Berlinben, Isztambulban, Szófiában és Kijevben) voltak felelősek a propagandaintézkedésekért. Ők 1918 januárjától havi sajtó- és propagandajelentésben foglalták össze az elmúlt időszakban folytatott tevékenységüket.²⁶

A sajtóhadiszállás számos újságírónak, íróknak és képzőművésznek nyújtott lehetőséget, hogy elkerülje a fegyveres háborús szolgálatot, és helyette a dunai birodalom háborús propagandagépezetében tevékenykedjen. Az újságírókat lényegében ezen jól működő gépezet kiszolgálóivá fokozták le, akiknek a feladata főként abban állt, hogy a világégés második évétől kezdve egyre csökkenő háborús lelkesedést kitartásra buzdító jelszavakkal dicsérjék.²⁷

Hoen vezérőrnagy, valamint utódja, Eisner-Bubna ezredes egyik leghatékonyabb és funkcióját legjobban betöltő első világháborús propagandaeszközének a képzőművész-csoport tagjainak alkotásaiból rendelkezett művészeti kiállítások bizonyultak, amelyek

²² *Džambo*: i. m. 27. o.; *Paupié*: i. m. 152–153. o.; *Mayer*: i. m. 126–127. o.

²³ *Džambo*: i. m. 28. o.

²⁴ Uo. 14. o.

²⁵ *Schmölzer*: i. m. 263. o.

²⁶ *Schmölzer*: i. m. 36–42. o. Példának okáért a szövetséges Németország fővárosában, Berlinben báró Jósika Gábor tartalékos lovassági százados volt a császári és királyi sajtó- és propagandatiszta.

²⁷ *Elmer, Alexander*: „Der Bohemien unter den Generälen.” Maximilian Ritter von Hoen (1867–1940) ein österreichischer Historiker und Militärjournalist. Dissertation. Wien, 1982. 516. o.

bevételét jótékonyági célokra fordították. Azokat (mint azt korábban is említettük) a sajtóhadiszállás propagandacsoportja szervezte. Több mint negyven kiállítást, tárlatot rendeztek a Monarchia területén és a baráti, valamint az európai semleges országokban. A közönség a háborús művészek műalkotásait tekintélyes számban vásárolta meg.²⁸ A sajtóhadiszállás minden ilyen rendezvényre plakátokat, valamint igen gazdagon illusztrált katalógusokat készített.²⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchiában, valamint a birodalom hadserege által megszállt területeken élő tömegek meggyőzésének és befolyásolásának eszközeként a vizualitás is nagyon fontos szerepet kapott. Az első világháború volt az első háború, amelyben a fényképezés, mint dokumentáló és propagandaeszköz kiemelkedő szerepet játszott. Először alkalmaztak ugyanis fényképeket rendszeresen és tudatosan propagandacélokra.

A császári és királyi háborús filmpropagandát 1917 májusától szintén a sajtóhadiszállás irányította. A leforgatott filmek egyértelműen propagandacélokat szolgálták, azokat bel- és külföldön egyaránt terjesztették.³⁰

Minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy Ausztria–Magyarország propaganda-tevékenysége az első világháborúban az antanthatalmaké, illetve a szövetséges Németországé mögött maradt. Ennek alapját elsősorban a relatíve kisebb katonai költségvetésben propagandacélokra rendelkezésre álló szerényebb pénzeszközök képezték. Feltétlenül kiemelendő azonban, hogy a Monarchia és haderejének soknemzetiségű voltához képest a frontpropaganda – párosulva a csapatvezetés megfelelő teljesítményével – jó eredményeket mutatott fel. Ennek egyik ékes bizonyítéka, hogy az erőteljes ellenséges agitáció 1918 előtt csupán csekély hatást gyakorolt a birodalom délszláv, elsősorban horvát nemzetiségű katonáira.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a különböző médiák szerepe az egyes hadviselő és semleges országok bel- és külföldön kifejtett propagandájában már az első világháború idején is éppen olyan fontos volt, mint a XX. század folyamán később végbement és a napjainkban is zajló háborúkban. Kiváló példa minderre a több mint négy esztendőn át jól működő osztrák–magyar sajtóhadiszállás tevékenysége.

²⁸ *Elmer*: i. m. 545. o.; *Džambo*: i. m. 68–69., 75. o.

²⁹ Az első háborús kéпкиállítás 1915 októberében a bécsi Künstlerhausban rendezték. Azon negyven, a sajtóhadiszállásra beosztott festő 547 művét tekinthették meg a látogatók. 1917 májusáig összesen huszonhat kiállítást rendeztek, azok közül négy Bécsben (pl. 1915 októberében, 1916 májusa és októbere között), kettő Budapesten (1916 január–februárjában, 1917 februárjában, mindkettő a Nemzeti Szalonban), tíz a Monarchia más városaiban (pl. Grazban 1916 február–márciusában, Zágrábban 1916 áprilisában, Salzburgban 1916 október–novemberében, Brünnben 1916 novemberében, Prágában 1916 november–decemberében, Innsbruckban 1916 november–decemberében, Bregenzben 1916 decembere és 1917 januárja között, Reichenbergben 1917-ben), egy Stuttgartban (1916 májusától szeptemberig), egy Zürichben (1916 május–júliusban), egy Baselben (1916 októberében) és egy Bernben (1916 júliusától szeptemberig) volt látható. Eddig az időpontig a sajtóhadiszállás képzőművészcsoportjába tartozóknak összesen 7441 műalkotását állították ki és azokért 16 365 koronát fizettek, ezt az összeget azután a hadigondozás céljaira használták fel. További kiállításokat rendeztek még 1917 folyamán Stockholmban, Christianiában, Amszterdamban, Hágában, május–október között Bécsben, július–augusztusban Triesztben, Bozenben, 1917 decembere és 1918 januárja között Lipcseben, majd Hamburgban, Frankfurtban, Kölnben, az 1918-as évben május–júniusban Budapesten, április–július között Bécsben. Az Isonzó-kiállítást 1917 decembere és 1918 januárja között Berlinben, ezt követően Drezdában, Münchenben, Kölnben, Stuttgartban mutatták be. Lásd *Popelka, Liselotte*: Bilder aus dem Ersten Weltkrieg. Heeresgeschichtliches Museum in Wien. 1961. 4. o.; *Uő*: Vom „Hurrah“ zum Leichenfeld. Gemälde aus der Kriegsbildersammlung 1914–1918. Heeresgeschichtliches Museum, Wien. 1981. 6–9. o.; *Schmölzer*: i. m. 18–23. o.

³⁰ *Schmölzer*: i. m. 27–32. o.

Tibor Balla

THE ORGANISATION AND THE ACTIVITY OF THE
AUSTRO-HUNGARIAN MILITARY PRESS QUARTERS
IN THE FIRST WORLD WAR

Summary

In the study, the author discusses the organisation and the First World War activity of the Austro-Hungarian Military Press Quarters, which employed 400 members in August 1914, and 880 in 1918.

The study deals with the events that led to the establishment of the Military Press Quarters at the outbreak of the war, and introduces its circumstances.

In the beginning, the Military Press Quarters were divided into four sections only, but this number had increased by 1917, when there were twelve major departments. The author provides the reader with details concerning the location, the tasks and the leaders of these units, focusing on the activity of the war correspondents and artists employed by the Military Press Quarters, either at the front or in the hinterland, and listing the best-known names in detail.

The author points out that the Military Press Quarters served as the central organ of war propaganda during the First World War in the Austro-Hungarian Monarchy, displaying activity both at home and abroad. As for efficiency, however, Austro-Hungarian propaganda was behind her German ally and the Entente powers.

Tibor Balla

L'ORGANISATION ET L'ACTIVITÉ DU
QUARTIER AUSTRO-HONGROIS DE LA PRESSE
DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

Dans son étude, l'auteur résume l'histoire organisationnelle du quartier austro-hongrois de la presse – 400 personnes en août 1914 et 880 en 1918 – ainsi que leurs activités durant la première guerre mondiale.

Il informe le lecteur sur les événements qui ont précédé la création du quartier de la presse et sur les conditions de sa mise en place au moment du déclenchement de la guerre. Il énumère ses différentes sections – 4 au départ et 12 en 1917 – ainsi que leurs lieux d'activité, leurs missions principales et les chefs des groupes.

Balla détaille surtout les activités des groupes de correspondants de guerre et de plasticiens en énumérant les noms des correspondants connus travaillant sur le front ainsi que ceux des artistes du front ou de l'arrière-pays.

L'auteur de l'étude constate que le quartier de la presse était l'organe central de la propagande de guerre menée à l'intérieur et à l'extérieur de l'Autriche-Hongrie durant la guerre, mais l'efficacité de cette propagande était inférieure à celle de l'Allemagne alliée ou des pays de l'Entente.

Tibor Balla

DIE ORGANISATION UND TÄTIGKEIT DES
ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN PRESSEQUARTIERS
IM ERSTEN WELTKRIEG

Resümee

Der Verfasser fasst in der vorliegenden Studie die Organisationsgeschichte und die Tätigkeit des österreichisch-ungarischen Pressequartiers während des Ersten Weltkrieges zusammen. Das Quartier hatte im August 1914 insgesamt 400, 1918 bereits 880 Mitarbeiter.

Der Leser hat die Möglichkeit, die Vorgeschichte der Aufstellung des Pressequartiers und die Umstände seiner Errichtung zum Zeitpunkt des Ausbruchs des Weltkrieges kennen zu lernen.

Der Verfasser zählt auf, aus welchen zwölf größeren Gruppen das Pressequartier 1917 bestand, das zu Beginn ursprünglich nur vier Abteilungen umfasst hatte. Er erklärt, wo die einzelnen Gruppen örtlich tätig waren, welche wichtigen Aufgaben sie verrichteten und wer die Leiter dieser waren.

Die Studie behandelt die Tätigkeit der Gruppe der Kriegsberichterstatter, sowie der Bildenden Kunst, zählt detailliert die bekannteren Berichterstatter und Korrespondenten auf, die an den Fronten der Monarchie arbeiteten, bzw. geht auch auf diejenigen darstellenden Künstler ein, die an den Fronten und im Hinterland tätig waren.

Der Verfasser stellt fest, dass das Pressequartier während des Ersten Weltkrieges das zentrale Organ der im In- und Ausland geführten Kriegspropaganda Österreich-Ungarns war, dass es aber hinsichtlich der Effizienz der geführten Propaganda hinter der von Deutschland und den Entente-Mächten zurückbleibt.

Тибор Балла

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ ПРЕССЫ
В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

Автор обобщает в своей статье историю организации австро-венгерского военного центра печати и его деятельность в первой мировой войне, и знакомит читателя с предпосылками создания военного центра печати и условиями его создания во время начала войны.

Он показывает, что в начале военный центр печати, расчленившийся всего навсего на четыре отделения, к 1917 году состоял из двенадцати более крупных групп, описывает, где были расположены рабочие места отдельных групп и какие важные задачи они выполняли, называет их руководителей.

Наиболее подробно автор описывает деятельность группы военных корреспондентов и художественной группы, он подробно приводит фамилии и имена наиболее известных корреспондентов и спецкоров-информаторов, работавших на фронте Монархии, а также имена художников, работавших на фронте и в тылу страны.

Автор статьи констатирует, что корреспондентский центр Австро-Венгрии был центральным органом военной пропаганды как в тылу, так и на фронте в период первого мирового пожара, однако в отношении проведенной им военной пропаганды он был слабее аналогичного органа Германии и пропагандистских организаций держав Антанты.